

Сергій Толстов,

кандидат історичних наук, доцент,

зав. відділу трансатлантичних досліджень

Державної установи «Інститут всесвітньої історії

Національної Академії наук України»

ДОСВІД І ПРАКТИКА НАЦІОНАЛЬНОГО

ПРИМИРЕННЯ В ІСПАНІЇ

Анотація. З точки зору політичної теорії процес переходу Іспанії від авторитаризму до сучасної багатопартійної політичної системи вважається важливою віхою та одним із найбільш успішних прикладів «третьої» хвилі глобального процесу демократизації. Почавшись у країнах Південної Європи, процес переходу до демократичних форм правління поширився на країни Латинської Америки, Південну Африку, ряд країн Азії, а згодом і на більшість держав Центральної та Східної Європи. Зміна форми правління та політичні реформи в Іспанії стали можливими в результаті досягнення «національної злагоди» – складного узгодження компромісних рішень, досягнутих у процесі переговорів між урядом і лідерами основних політичних партій. Цей механізм забезпечив мирний і поетапний процес політичних змін, їх успішне закріплення в конституції та законодавстві. Разом з тим, перехід до конкурентної багатопартійної демократії не означав примирення ідеологій та уніфікації морально-політичних оцінок історичного минулого. Учасники громадянської війни 1936-1939 рр. і жертви репресій періоду диктатури генерала Ф.Франко дочекалися повної реабілітації лише через 30 років після початку політичних реформ.

Ключові слова: демократизація, перехідний період, національна згода, компроміс, громадянська війна, диктатура, репресії, реабілітація.

Соціально-політичні конфлікти та запеклі громадянські війни спіткали народи багатьох країн світу, включаючи європейські держави. Деякі з внутрішніх суспільно-політичних конфліктів, які віддзеркалювали міжнародні суспільно-політичні протиріччя, вважаються хрестоматійними й зберігають історичне значення як події, що суттєво позначилися на процесах глобального розвитку. До них належать Англійська буржуазна революція XVII ст., Велика французька революція кінця XVIII ст., громадянська війна між Північчю та Півднем у США (1861-1865 рр.), революції та конфлікти в просторі колишньої Російської імперії (1918-1922 рр.). До цього смислового ряду можна віднести й деякі інші масштабні колізії, зокрема громадянські війни в Китаї, Індії та низці колишніх колоній європейських країн після Другої світової війни та на пізніших етапах розпаду колоніальної системи, а також серію складнокомпонентних конфліктів у колишній Югославії (1992-1999 рр.).

Після періодів конфронтації, які завершувалися перемогою одного з ворогуючих таборів, перед суспільствами багатьох країн поставала проблема нормалізації умов внутрішнього розвитку, розв'язання якої вимагало досягнення певної форми загальнонаціонального примирення. Зазвичай пом'якшення гострих політико-ідеологічних суперечностей мотивувалося потребою в подоланні внутрішньої нетерпимості заради забезпечення більш сприятливих економічних та політичних умов.

Громадянська війна в Іспанії (1936-1939 рр.) стала важливою міжнародною подією напередодні Другої світової війни. Зміст внутрішньополітичних подій в ході іспанської революції віддзеркалював протиставлення нетривкої коаліції різноманітних лівих течій з одного боку та консервативних кіл, які згуртувалися навколо військового генералітету, з другого. Супротивники революційного табору організували військовий заколот проти республіканського уряду та запропонованих ним реформ суспільно-політичного устрою. У міжнародно-політичному контексті громадянську війну в Іспанії можна тлумачити як інтернаціоналізований внутрішній конфлікт, у якому відбувалося непряме зіткнення між державами осі Берлін – Рим та

Радянським Союзом за нейтралітету з боку Франції, Великої Британії та США. Разом з тим, іспанська революція символізувала ідеологічну конфронтацію між лівими політичними течіями, зорієнтованими на буржуазно-демократичні реформи та соціальні перетворення в дусі марксизму та прибічниками консервативно-націоналістичного проекту, підтриманого військовою верхівкою та фалангістами, які поділяли ідеї італійського фашизму.

У контексті поставлених завдань, мета статті полягає у визначенні умов, спонукальних мотивів та ступеня ефективності практики національної злагоди на постконфліктному етапі розвитку іспанського суспільства, яке впродовж 1930-х рр. пережило тотальне зіткнення ворогуючих сторін у боротьбі за владу та визначення вектору суспільно-політичного розвитку.

Історіографія перехідного етапу в новітній історії Іспанії налічує сотні робіт теоретичного та описового характеру, які стали предметом періодичних оглядів іспанських дослідників [1]. Досвід мирного впровадження стандартів європейської демократії в Іспанії послужив емпіричною базою для розробки теорії «демократичного транзиту», започаткованої працями Е.Тоффлера, С.Хантінгтона, Р.Даля, Л.Даймонда, Х.Лінца, А.Степана, А.Пшеворського, П.Шміттєра та ін. За С.Хантінгтоном, «третья хвиля» демократизації, яка почалася з демонтажу авторитарних режимів у Греції, Португалії та Іспанії в 1970-і рр. та згодом поширилася на Латинську Америку, Центральну та Східну Європу, має глобальне значення як відображення напрямку політичної та цивілізаційної еволюції людства [2].

Утім, політична історія Іспанії ХХ ст. дає сучасним дослідникам не тільки позитивні приклади, але й містить трагічні сторінки, які заклали відчуття глибокої ворожнечі й на довгі роки деформували громадську свідомість суспільства. Жорстокість та непримиренність сторін, що брали участь у громадянській війні 1936-1939 рр., і досі залишається не тільки епізодом вже відносно давньої історії, але й темою громадсько-політичних дебатів.

Іспанська революція в спектрі суспільно-політичних процесів

Громадянська війна в Іспанії стала наслідком збігу гострих економічних, політичних, соціальних та етнокультурних причин і протиріч. Іспанську революцію, яка почалась у 1931 р. з проголошення республіки, можна охарактеризувати як спробу політичної та соціально-економічної модернізації у відносно відсталій за європейськими мірками країні. У подальшому за формами прояву суспільно-економічних протиріч політична боротьба набула характеру збройного протистояння двох радикально налаштованих таборів, які уособлювали коаліція лівих партій (соціалістів, комуністів, анархістів, синдикалістів) та об'єднання їхніх супротивників, сформоване консервативними, націоналістичними та монархічними угрупованнями, що тяжіли до встановлення диктатури та соціальної доктрини італійських фашистів.

Важливе значення в подіях 1930-х рр. відігравав ідеологічний фактор. Після перемоги на парламентських виборах у лютому 1936 р. коаліції лівих партій уряд Народного фронту застосував тактику проведення реформ «знизу», методами прямої дії, що призвело до посилення політичного хаосу та розбалансування й без того слабкої та виснаженої кризою економіки. Ліві активісти ініціювали репресії проти політичних клубів і видань правої опозиції та переслідування служителів католицької церкви. В умовах зростання політичного насильства, масових страйків та соціальних заворушень становище в країні все більше набувало ознак анархії. У цей час частина військового керівництва та політиків правого спрямування встановила зв'язок з представниками урядів Німеччини та Італії з метою отримання воєнної допомоги для організації заколоту.

Приводом для початку громадянської війни стали політичні вбивства в липні 1936 р. лейтенанта республіканської громадської гвардії Х.Кастільо та лідера монархістів Х.Кальво Сотело (партія «Іспанське оновлення»).

Після заколоту в армії (17 липня) та початку воєнних дій легітимний республіканський уряд у Мадриді зволікав з нагальними заходами в сенсі визначення й дотримання єдиної тактики, проведення мобілізації та

налагодження вертикалі управління, що сприяло успішному розгортанню наступу заколотників. На початку громадянської війни в різних провінціях створювалися неоднорідні в політичному відношенні самочинні революційні комітети та хунти захисту республіки. У ході війни троцькісти, комуністи та функціонери основних профспілкових об'єднань намагалися копіювати радянський досвід робітничо-селянської революції, зокрема експропріацію земель церкви та латифундистів, встановлення робітничого контролю в промисловості, «колективізацію». Представники лівих партій у місцевих органах влади вдавалися до «червоного терору» проти поміщиків, буржуазії, офіцерів та священників. Загалом у роки громадянської війни загинуло майже 7 тис. представників духовенства. Засоби терору широко застосовували й військові формування учасників заколоту, які провадили масові розстріли лівих активістів та полонених.

Восени 1936 р. центральний уряд республіки ухвалив рішення щодо централізації управління та впровадження жорсткої дисципліни, однак у Країні Басків та Каталонії продовжували діяти регіональні структури влади, які ухвалювали рішення без огляду на директиви, що надходили з Мадриду. Криваві збройні сутички траплялися й між учасниками різних течій республіканського табору, зокрема між комуністами та троцькістами в Барселоні 1937 р. [3, с. 59-62]

Військовим успіхам заколотників на чолі з генералом Ф.Франко сприяла допомога з боку Італії та Німеччини, які налагодили постачання зброї та надіслали свої військові контингенти (німецький легіон «Кондор» та інший персонал чисельністю близько 10 тис. та італійський добровольчий експедиційний корпус чисельністю до 125 тис. осіб).

Наслідки громадянської війни

Сукупні людські втрати внаслідок війни становили 450 тис. осіб, із них 320 тис. прибічників республіки та 130 тис. націоналістів. Понад 500 тис. республіканців емігрували. Економіку країни було вщент зруйновано. У 1939 – 1940 рр. сільськогосподарське виробництво становило 21% від рівня 1935 р., а

промислове – 31%. Золотий запас країни був переданий СРСР у формі розрахунку за воєнні поставки, а погашення боргів уряду Ф.Франко перед Німеччиною та Італією на суму близько \$1 млрд. було розписано до 1967 р.

Встановлення влади Ф.Франко, проголошеного «каудільо» (вождем нації), супроводжувалося масовими арештами та стратами, які тривали до 1941 р. 135 тис. прибічників республіканського уряду були розстріляні або померли у в'язницях, а 300 тис. республіканців утримували в тюрмах і концтаборах аж до 1945 р.

Значні осередки іспанської еміграції виникли в Мексиці (150 тис.), Франції (140 тис.), Аргентині (60 тис.), Бразилії (30 тис.), СРСР (20 тис.) і США (близько 10 тис.). Решта вигнанців знайшли притулок у Чилі, Уругваї, Єгипті та на Кубі [4].

По завершенні громадянської війни Ф.Франко зосередив у своїх руках виконавчі та законодавчі функції та очолив партію «Іспанська фаланга», яка об'єднала прихильників фашизму, традиціоналістів та монархістів. Конституцію було скасовано. Кадрові військові посіли більшість державних посад. Активні учасники попереднього режиму підлягали кримінальному переслідуванню. Католицька церква оголосила перемогу франкістів «національним хрестовим походом». Ф.Франко висунув гасла стабільності та відновлення соціального миру шляхом втілення єдиної «іспанської ідеї», побудованої на основі націонал-католицизму, однак у правовому відношенні мешканці країни чітко поділялися на переможців і переможених.

В основу «політики помсти» був покладений закон про політичну відповідальність, який слугував підставою для переслідування колишніх учасників республіканської армії та інших осіб, що їх можна було зарахувати до колишніх, чинних або потенційних супротивників правлячого режиму. Понад 300 тис. колишніх учасників республіканського руху були засуджені до примусових робіт, включно з будівництвом меморіалу «Долина полеглих» у Гвадаррамських горах за 58 км від Мадрида, яке тривало в 1941-1958 рр.

У міжнародних відносинах до 1945 р. уряд Ф.Франко орієнтувався на Німеччину та Італію. Стосунки з СРСР, Мексикою та Чилі, які підтримували республіканців, були розірвані. Втім, правлячий режим утримався від декларування союзницьких відносин з Гітлером, що дозволило Іспанії за підсумками Другої світової війни уникнути статусу переможеної країни.

Поразка Гітлера та Муссоліні суттєво вплинула на позиціонування іспанської верхівки. 8 травня 1945 р. Франко оприлюднив «Хартію іспанців», яка декларувала населенню певний набір громадянських і політичних прав, а також амністію «непричетним до злочинів» емігрантам. Під час організованого владою референдуму за хартію висловилися понад 85% учасників. З цього часу процес поступової лібералізації правлячого режиму набув більш переконливих ознак. Утім, проголосивши 1947 р. відновлення монархії («тимчасово без короля»), Франко зберіг диктаторські повноваження. Значна частина політичних в'язнів залишилася в тюрмах і на каторжних роботах. В окремих районах продовжували діяти партизанські групи. У міжнародних відносинах бойкот і санкції щодо Іспанії діяли аж до 1955 р., коли країна нарешті стала членом ООН.

З середини 1950-х рр. практика внутрішніх репресій була дещо пом'якшена. Законом 1958 р. правлячу партію Іспанська фаланга було перейменовано на Національний рух. Лібералізація супроводжувалася скороченням кількості смертних вироків та відновленням прав нащадків республіканців на набуття освіти. Націоналістичний режим розпочав дешеве житлове будівництво й запровадив безкоштовне медичне обслуговування. Урочисте відкриття меморіалу «Долини полеглих» у 1959 р. висвітлювалося як акт примирення й данина пам'яті всіх загиблих у війні 1936 – 1939 рр. Утім, біля вівтаря в центральній частині меморіалу Франко розпорядився поховати свого кумира, засновника фалангістського руху Х.А.Прімо де Ріверу.

Реальні перспективи для просування загальнонаціонального примирення виникли лише після смерті Франко (1975 р.), який у своєму заповіті запевняв, що «прощає всіх ворогів» і сам щиро просить у них вибачення. На думку

оглядачів, чіткі акценти в заповіті диктатора полегшили подальші кроки в бік нормалізації політичного життя, здійснені продовж переходу до демократії в 1976 – 1982 рр. [4].

Етапи політики національного примирення

Перші ознаки політичних змін після смерті Франко безпосередньо віддзеркалювали наміри урядів постфранкістського періоду до перегляду ідеологічних забобонів. Міністерство освіти видрукувало нові підручники історії, які тлумачили громадянську війну 1930-х рр. не як «хрестовий похід» проти лівих і безбожників, а як «національну катастрофу». День полеглих був перейменований на День єдності, а День перемоги – на День збройних сил.

Досвід Іспанії вважається одним із найуспішніших прикладів транзиту від авторитаризму до демократичної форми правління. Слід зауважити, що перехід до демократії в період 1975 – 1982 рр. був ознаменований специфічними заходами, пов'язаними з розробкою та впровадженням моделі загальнонаціонального політичного примирення. Способи її реалізації включали узгодження планів політичних реформ між представниками основних політичних партій, нейтралізацію угруповань, які могли протидіяти їх успішному проведенню, схвалення основних рішень на референдумах.

У 1975 р. повноваження глави держави були передані королю Хуану Карлосу I, який надав поштовх і суттєву підтримку критично важливим реформам, проведеним у 1975 – 1978 рр. Двоетапне проведення амністії (у червні 1976 р. і в березні 1977 р.) дозволило колишнім республіканцям повернутися в країну та декларувало відновлення їх політичних прав. Скасовувався формальний поділ громадян на переможців і переможених. У лютому та квітні 1977 р. були легалізовані Іспанська соціалістична робітничка партія та Комуністична партія Іспанії. Партія Національний рух, яка слугувала опорою репресивного режиму часів Франко, підлягала розпуску. В 1978 р. в Іспанії відбулися вільні парламентські вибори на багатопартійній основі – уперше з 1936 р.

Перехідний період 1975-1982 рр., в ході якого затвердилася нова політична система країни, можна поділити на декілька етапів.

На першому етапі уряд К.Аріаса Наварро (грудень 1975 р. – червень 1976 р.) обмежився частковою лібералізацією політичної системи. Принципове значення на початку переходу до демократії мало прийняття військовими присяги на вірність королю як главі держави та Верховному головнокомандувачу. Найважливіше значення мало схвалення закону про право на політичні асоціації, який дозволяв створення нових політичних партій та профспілок. Утім, члени парламенту (кортесів), сформованого за часів Франко, не підтримали законопроект про створення двопалатного законодавчого органу, що мав обиратися на основі загального виборчого права.

Другий етап переходу до демократичного ладу (червень 1976 р. – червень 1977 р.) був пов'язаний з діяльністю уряду А.Суареса, призначеного королем у червні 1976 р., який став суб'єктом законодавчої ініціативи. Основні політичні завдання уряду стосувалися підготовки та проведення парламентських виборів, які мали забезпечити прискорення реформ. Водночас суттєва увага надавалася професіоналізації та деполітизації армії.

Король запропонував винести підготовлений урядом законопроект «Про політичну реформу» на всенародне голосування. Законопроект обумовлював визнання політичних стандартів (суверенітету народу, непорушність прав людини) та обрання двопалатного парламенту (Генеральних кортесів) з компетенцією ухвалювати та змінювати законодавчі акти.

Третій етап охопив період з червня 1977 р. по грудень 1978 р. Він розпочався після парламентських виборів (15 червня 1977 р.), які забезпечили невелику перевагу правим і правоцентристським партіям, і тривав до впровадження демократичної конституції. Основними завданнями цього етапу були зміцнення режиму представницької демократії, розробка й затвердження демократичної конституції країни, підготовка адміністративно-територіальної реформи, визначення зовнішньополітичних пріоритетів.

Уряд ініціював переговори з метою узгодження плану подальших реформ, для чого в урядовій резиденції Монклоа 8 – 9 жовтня 1977 р. був проведений «круглий стіл» за участю представників провідних політичних партій і профспілок. На підставі урядової доповіді та запропонованого урядом плану чергових заходів учасники наради узгодили підсумкове «резюме». Власне, саме ці консультації та їх рішення («пакти Монклоа») вважаються наочною ознакою політичного примирення між колишніми ворогами та опонентами, адже свої ініціали під підсумковими документами поставили голова уряду А.Суарес та лідери головних політичних течій, включаючи соціалістів, комуністів та партій, створених реформістські налаштованими діячами з середовища франкістів – Союз демократичного центру та Народний альянс (з 1989 р. – Народна партія).

Схвалений партійними лідерами документ було передано на розгляд парламентських фракцій та парламентських комісій. І лише після додаткового опрацювання представники основних парламентських партій (окрім правоконсервативного Народного альянсу) підписали угоду, яку було внесено до парламенту в якості спільної, багатопартійної законодавчої ініціативи.

«Пакти Монклоа» передбачали дотримання низки економічних умов, зокрема обмеження зростання зарплати рівнем інфляції, запровадження прогресивної шкали оподаткування доходів, полегшення умов звільнення найманих працівників, реформування системи соціального забезпечення, гарантування прав профспілок відповідно до конвенцій Міжнародної організації праці.

У політичній сфері передбачалися встановлення парламентського контролю над ЗМІ, пом'якшення положень кримінального та військового кодексів, реорганізація органів охорони правопорядку, розробка нових законопроектів щодо проведення зборів і демонстрацій. Згодом планувалося розпочати вирішення національного питання шляхом надання широкої автономії регіонам, насамперед Каталонії та Країні Басків.

За своїм характером «пакти Монклоа» виглядають як серія складних компромісів, що сприяли забезпеченню мирного переходу від авторитаризму до

демократичної моделі. Досягненню згоди між основними партіями на етапі переходу до демократії сприяв збіг низки обставин, включаючи поглиблення відносної відсталості Іспанії від решти країн Західної Європи, успішний розвиток процесів європейської інтеграції, вплив розрядки міжнародної напруженості. Внутрішньополітичні підстави для досягнення компромісу були зумовлені девальвацією ідеологічних постулатів, які свого часу зумовили жорстокість і безкомпромісність позицій сторін у громадянській війні. У нових історичних і політичних умовах іспанські підприємницькі кола, зацікавлені в технологічному оновленні економіки та розвитку зовнішньоекономічних зв'язків, підтримали демократизацію політичної системи, лібералізацію економіки та погодилися на певне розширення прав профспілкового руху. «Пакти Монклоа» встановлювали норму «цивілізованої» конкуренції між основними політичними течіями.

Отже, станом на початок 1978 р. в країні відбулося фактичне встановлення режиму конституційної монархії та парламентської форми правління, яке потребувало закріплення в конституційному порядку. Розроблений групою політиків та юристів проект конституції отримав схвалення в парламенті та на референдумі й набув чинності 29 грудня 1978 р. Уперше в історії країни конституція дістала підтримку провідних партій з різних політичних таборів та була схвалена переважною більшістю громадян.

Найбільш драматичним виявився четвертий етап переходу до демократії, який припав на 1979 – 1982 рр. Проведені згідно з новою конституцією парламентські вибори 1 березня 1979 р. не змінили розстановки сил, однак закріпили результати політичних реформ. Натомість за результатами муніципальних виборів 1 квітня ліві отримали більшість у великих містах країни. Ставала очевидною обмеженість компромісів, які були зафіксовані в «пактах Монклоа». Доволі гостро постали питання подальшого реформування державного апарату та визначення ступеня територіальної автономії окремих регіонів. Внаслідок чергового політичного компромісу парламент схвалив «Автономні статuti» Каталонії та Країни Басків (жовтень 1979 р.), після чого

вони були затверджені на місцевих референдумах. Згодом автономний статус отримала і Галісія [3, с. 98-101].

Проте компроміс між урядом і лівими з приводу територіального самоврядування посилив суперечки в урядовій партії Союз демократичного центру. Ситуація ускладнювалася терористичною загрозою з боку баскських екстремістів. На виборах в автономні парламенти Країни Басків і Каталонії перемогли помірковані націоналісти та представники лівих, що похитнуло позиції уряду А.Суареса. У січні 1981 р. в умовах посилення політичної поляризації соціалісти ініціювали вотум недовіри уряду, що призвело до відставки А. Суареса та формування кабінету Л.Кальво Сотело, який мав відносно хитку підтримку в парламенті.

23 лютого 1981 р. група армійських офіцерів учинила заколот з вимогою відновлення політичної системи, що існувала за правління Франко. Чітка публічна позиція короля Хуана Карлоса I відіграла вирішальну роль у збереженні конституційного ладу. Король скликав екстрену нараду керівників парламентських партій, які висловили цілковиту відданість захисту конституції та законності. Заколотники були заарештовані й дістали судові вироки.

Продовжуючи процес поступової демократизації, уряд Л.Кальво Сотело застосував екстрені заходи придушення тероризму, включно з застосуванням армії. Новим законом про захист конституції запроваджувалася кримінальна відповідальність за незаконне посягання на суспільний лад, участь у заколотах і заклики до підривної діяльності. У жовтні 1981 р., попри опозицію з боку лівих партій, нижня палата парламенту ухвалила рішення, яке дозволяло уряду розпочати переговори про вступ Іспанії до НАТО.

Позачергові парламентські вибори в жовтні 1982 р., на яких перемогу здобула Іспанська соціалістична робітничка партія, завершили перехідний період, пов'язаний зі встановленням в Іспанії державно-політичної системи західноєвропейського типу на засадах представницької демократії та багатопартійності.

Іспанський досвід у термінах політичної теорії

В основу «загальнонаціонального примирення» в його іспанському варіанті було покладено принцип національної злагоди, або, точніше, політичного порозуміння між основними групами політичних інтересів, баланс яких змінювався в процесі переходу від авторитарної диктатури до багатопартійної демократії.

Політична теорія визначає іспанську модель переходу від авторитаризму до демократії як кооперативну та «діалектичну». Її зміст полягає в поступовій та послідовній лібералізації політичного устрою, контрольованому демонтажу інституціональних атрибутів попередньої системи та кропіткому впровадженні нових форм державного ладу. Забезпеченню «ресоціалізації» населення сприяли використання механізмів прямої демократії (референдуми), конструктивні форми опозиційної діяльності (перетворення провідних опозиційних партій з антисистемної сили на внутрішньосистемну) за обмеження та нейтралізації антисистемних політичних течій.

Аналізуючи специфіку цих процесів, слід відзначити таку їх ознаку, як поступовість та до певної міри «поетапність» реформ, ініційованих частиною правлячих кіл та свідомо підтриманих опозицією. У змістовному відношенні політичний діалог і демократизація були обумовлені потребами модернізації країни, якій свого часу завадили соціальні експерименти лівих республіканців, військовий заколот і громадянська війна 1936 – 1939 рр. Слід враховувати й те, що напередодні смерті Ф.Франко ідею примирення схвалив єпископат католицької церкви, який визнав свою провину за підтримку репресивного режиму. Усвідомлення уроків минулого потребувало уникнення максималізму, який провокував зіткнення протилежних інтересів та застосування насильницьких методів. Глибокі політичні зміни, які передбачали діалог з чітко окресленого кола питань, вимагали співпраці між провідними партіями, що й становило сутність «загальнонаціонального порозуміння». Здійснення реформ вимагало досягнення низки компромісів, які були можливі лише за свідомої стриманості підходів з боку керівництва провідних політичних угруповань, включаючи опозиційні партії.

Успіхи економічної інтеграції західноєвропейських країн слугували наочним прикладом переваг ліберально-демократичного устрою та правової держави, що посилювало наміри прискорити «входження» Іспанії до Європейського Економічного Співтовариства [5].

В іспанській політичній літературі критично розцінюється доцільність застосування поняття «примирення» до реформ кінця 1970-х – початку 1980-х рр. Адже зміст переходу до демократії становила не реабілітація страчених і засуджених республіканців, а створення умов для подолання конфронтації як способу досягнення політичних цілей та уникнення насильства задля реалізації політичних і соціальних цілей [6].

Слід відзначити, що реформи уряду А.Суареса уникали суттєвої ревізії правових норм часів франкізму, однак базувалися на тих можливостях, які надавало тодішнє чинне законодавство. І лише після затвердження нової конституції та зміцнення демократичного устрою іспанське суспільство почало поволі повертисся до оцінки питань історичного минулого, яких свідомо уникали політики періоду «демократичного транзиту» [7].

Аналіз громадско-політичної дискусії в Іспанії в останні два десятиліття свідчить, що попри безумовне визнання досягнень демократичного транзиту, розбіжності в оцінках історичного минулого продовжують розділяти суспільство не тільки як елементи суто «історичної пам'яті». Оцінки кривавих подій історичного минулого зберігають своє значення в якості елементів суспільної свідомості. Тому, на думку більшості політичних експертів, справжнього примирення між прибічниками протилежних політичних течій в процесі переходу до демократії, вочевидь, не відбулося.

Одна з головних причин відновлення полеміки з приводу засудження злочинів періоду диктатури Франко полягала в тому, що під час «перехідного періоду» на тему протиборства між франкістами та лівими було накладено табу. Тодішній компроміс передбачав не відновлення справедливості, а «подолання минулого» заради забезпечення політичної злагоди на компромісно узгодженій платформі національних інтересів. Тому після розв'язання задач

ліберально-демократичного переходу не виглядає дивним відновлення суперечок щодо переоцінки історичної спадщини.

Втім, це стало можливим лише через 25 років після скасування диктатури та початку реформ. Як бачимо, загальнонаціональна злагода стала результатом свідомого підходу – відмови частини франкістської номенклатури від своїх ідеологічних орієнтирів, а також вимушеної згоди лівих партій тимчасово не наполягати на артикуляції соціальних програм.

Суттєвим поштовхом до реабілітації республіканців та жертв диктатури Франко стало рішення іспанського судового слідчого Б.Гарсона (1998 р.) притягнути до кримінальної відповідальності через канали Інтерполу колишнього чилійського диктатора А.Піночета та членів аргентинської військової хунти за масові порушення прав людини. Цей прецедент спровокував численні вимоги притягти до відповідальності осіб, причетних до вироків і репресій періоду франкізму. Однак опоненти нагадали ініціаторам політичного «очищення», що негласна відмова від політичного реваншу була однією з передумов відновлення демократичних свобод. Тому, на відміну від практики реабілітації в колишньому СРСР часів М.С.Хрущова, в Іспанії впродовж тривалого часу судові вироки часів франкізму не переглядалися. Вцілілі активісти лівих партій, профспілкового та національних рухів були змушені задовольнятися амністією, хоча й дістали рівні громадянські права. Лише на початку XXI ст., через 25 років після смерті Франко, соціалісти та національні партії наважилися порушити питання про реабілітацію жертв репресій. Соціалістична партія вимагала поширення пільг ветеранів громадянської війни на учасників партизанського руху, а Баскська національна партія пропонувала засудити військовий заколот 1936 р.

Однак якщо правові структури зміцнілої іспанської демократії почали давати оцінку стану забезпечення прав людини в інших країнах, переоцінка трагічної спадщини часів франкізму ставала неминучою. У листопаді 2002 р. в резолюції з нагоди 25-ї річниці вільних виборів палата депутатів іспанського парламенту вперше віддала шану жертвам франкістського режиму, яких було

визнано борцями за свободу. Однак лише з ухваленням закону «Про історичну пам'ять» (2007 р.) відбулася повна правова реабілітація республіканців та учасників опору диктатурі, включаючи скасування всіх політичних вироків часів диктатури Франко та відкриття доступу до архівних документів.

Аналіз політичного досвіду Іспанії дозволяє визначити основні елементи переходу цієї країни до сучасної політичної демократії:

- В основу процесів демократизації було покладено принцип загальнонаціональної злагоди, або, точніше, порозуміння між основними партіями владного центру та політичної опозиції.

- Процес реформ розглядався його ініціаторами як поступовий та еволюційний. На кожному етапі визначалися основні цілі, які підлягали узгодженню між угрупованнями, що мали достатній рівень політичної підтримки в суспільстві, включаючи представництво в парламенті та муніципалітетах.

- Відпрацювання серії компромісів потребувало відповідальності та високого рівня довіри між політичними діячами уряду й опозиції, включаючи здатність впливати на їхніх прибічників у суспільстві.

- Проблематика історичної пам'яті була свідомо виключена з порядку денного, оскільки могла завадити політичному діалогу та прогресу реформ.

- Провідне значення мав позитивний приклад країн Західної Європи, які досягли переконливих успіхів у відновленні конкурентоспроможної економіки та просуванні європейської інтеграції. У свою чергу політична адаптація іспанського державного устрою до європейських стандартів дозволила доволі швидко розв'язати питання про вступ країни до Ради Європи (1977 р.), НАТО (1982 р.) та Європейських Співтовариств (1986 р.).

- Компроміси періоду 1975 – 1982 рр. вочевидь не поширювалися на питання ідеології, значення якої в іспанському політичному світогляді було суттєво дискредитоване, однак передбачали свідоме уникнення гасел, які могли б завадити узгодженим діям, спрямованим на встановлення міцного конституційного державного устрою. За цих обставин маргінальні політичні

течії, які не відмовилися від насильницьких форм боротьби та максималістських вимог, усувалися від переговорного процесу.

- Узгоджене або подекуди консенсусне ухвалення пакету реформ передбачало врахування особливостей територіального устрою країни. Децентралізація влади гарантувала регіонам Іспанії автономний статус. Конституція 1978 р., яка зафіксувала принцип народного суверенітету, визнає асиметрію «історичних національностей або провінцій» (Країни Басків, Каталонії та Галісії). Інші історичні регіони країни теж дістали можливість отримати автономні повноваження з неоднаковим і різнорівневим обсягом компетенції. Такий підхід сприяв частковому розв'язанню етнополітичних та регіональних проблем, хоча й не призвів до уникнення сепаратизму. Чинні гарантії дотримання конституційного ладу вимагають аби всі форми політичної активності, включаючи легальну агітацію за відокремлення територій від Іспанії, не виходили за межі законності, а політико-правові запобіжники були спрямовані насамперед на унеможливлення спроб узурпації влади або зловживання нею.

З українського досвіду віддаленим нагадуванням практики встановлення злагоди між різними політичними течіями може слугувати підписання двох документів за президентства В.Ющенка. Втім, підписання Декларації єднання та співпраці заради майбутнього України (13 вересня 2005 р.) було організовано з метою призначення Ю.Єханурова прем'єр-міністром, а підписання Універсалу національної єдності (3 серпня 2006 р.) було одноразовою спробою за відсутності реальної дискусії та зацікавленості лідерів головних груп впливу в узгодженні довгострокових цілей.

Започаткування різних президентських консультативних рад і комісій на кшталт Всеукраїнської політичної консультативної ради за часів Л.Кучми, Комітету з економічних реформ, гуманітарної ради та конституційної комісії за В.Януковича, а також Національної ради реформ та інших консультативно-дорадчих органів за президентства П.Порошенка суттєвих успіхів теж не мало, оскільки не передбачало залучення принципових політичних гравців та

стимулювання їх зацікавленості в розробці стратегії й тактики реформування країни.

У цьому сенсі доцільно відзначити, що в ході політичного діалогу з програми іспанських реформ принципове значення мало визначення учасниками консультацій їх реального змісту, включаючи формування дієздатних політичних інститутів та розробку чітких процедурних норм. Тобто від самого початку учасники діалогу орієнтувалися не на імітацію певної форми, а на практичні результати політичних перетворень.

Список використаних джерел та літератури

1. Gómez Yáñez J.A. Bibliografía básica sobre la transición democrática en España / J.A. Gómez Yáñez. // Sistema: Revista de ciencias sociales. – 1985. – N° 68-69. – P. 149-174; Roman Roman A. Bibliografía reciente sobre la transición a la democracia en España / A. Roman Roman, J. M. Sanchez Estevez // Aula. – 1994. – Vol. VI. – P. 269-300; Tusell Gómez J. Historiografía: ¿qué hubiera pasado si...? / J. Tusell Gómez // La Aventura de la historia. – 2005. – N° 77. – P. 92-97.
2. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века / С. Хантингтон; пер. с англ. – М. : «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2003. – 368 с.
3. Волкова Г.И. Политическая история Испании XX века / Г.И. Волкова, А.В. Дементьев. – М. : Высш. школа, 2005. – 191 с.
4. Данилов С.Ю. Гражданская война и общенациональное примирение. США. Россия. Испания / С.Ю. Данилов. – М. : ГУ ВШЭ, 2004. – 152 с.
5. Tavares de Almeida P., Costa Pinto A., Gina Bermeo N. (eds.). Who Governs Southern Europe?: Regime Change and Ministerial Recruitment, 1850-2000. – London, Portland, OR : Frank Cass, 2003. – 242 p.
6. Sánchez-Cuenca I. Terrorist Violence and Popular Mobilization: The Case of the Spanish Transition to Democracy / I. Sánchez-Cuenca, P. Aguilar // Politics & Society. – 2009. – Vol. 37, no. 3. – P. 428-453.

7. Morán G. Adolfo Suárez : ambición y destino / G. Morán. – Madrid : Debate, 2009. – 640 p.

PRACTICE AND EXPERIENCE OF THE NATIONAL RECONCILIATION IN SPAIN

***Abstract.** The contemporary political theory envisages the Spanish transition from authoritarianism to a modern multiparty political system as an important landmark and one of the most successful examples of the ‘third wave’ of the process of global democratization. Commenced in Southern Europe, the transition towards the democratic rule has affected Latin America, South Africa and a number of Asian countries and then went further to the majority of Central and Eastern European states.*

The political reforms and regime change became possible due to the ‘national reconciliation’, a series of compromises negotiated between the government and the leaders of the top political parties. This mechanism ensured a gradual peaceful process of political changes and their successful constitutional legitimization, as well as their implementation in the legislature. However, the transition towards a competitive multiparty democracy won’t cover the reconciliation of ideologies, neither did it consider a common moral and political assessment of the past. Both veterans of the Civil War of 1936 - 1939 and victims of the Franco’s dictatorship were completely rehabilitated only 30 years after the political transformation have been launched.

***Keywords:** democratization, transition, national reconciliation, compromise, civil war, dictatorship, repression, rehabilitation.*

ОПЫТ И ПРАКТИКА НАЦИОНАЛЬНОГО ПРИМИРЕНИЯ В ИСПАНИИ

***Аннотация.** Политическая теория рассматривает процесс перехода Испании от авторитаризма к современной многопартийной политической системе как важную веху и один из наиболее успешных примеров «третьей» волны*

глобального процесса демократизации. Начавшись в странах Южной Европы, процесс перехода к демократическим формам правления затронул страны Латинской Америки, Южную Африку, ряд стран Азии, а затем получил развитие в большинстве государств Центральной и Восточной Европы.

Смена формы правления и политические реформы в Испании стали возможными в результате достижения «национального согласия» – сложного согласования компромиссных решений, достигнутых в процессе переговоров между правительством и лидерами основных политических партий. Этот механизм обеспечил мирный и поэтапный процесс политических изменений, их успешное закрепление в конституции и законодательстве. Вместе с тем, переход к конкурентной многопартийной демократии не означал примирения идеологий и унификации морально-политических оценок исторического прошлого. Участники гражданской войны 1936 -1939 гг. и жертвы репрессий периода диктатуры генерала Ф.Франко были полностью реабилитированы лишь через 30 лет после начала политических реформ.

Ключевые слова: *демократизация, переходный период, национальное согласие, компромисс, гражданская война, диктатура, репрессии, реабилитация.*